

**K.ALLAMBERGENOV'TIŇ «DÁRYA TARTILĜAN JÍLLAR» ROMANÍNDA
YAD XRONOTOPINIŇ KÓRKEMLIK XÍZMETI**

Sagidullaeva Jamila Nurullaevna – *filologiya ilimleriniŇ kandidatı, docent*

djamilasagidullaeva@gmail.com

Pirnazarova Ulzipa Tolibay qızı – *magistrant*

Berdaq atındaĝı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФУНКЦИЯ ХРОНОТОПА ПАМЯТИ В РОМАНЕ

К.АЛЛАМБЕРГЕНОВА «ГОДЫ, КОГДА ВЫСОХЛА РЕКА»

Сагидуллаева Джамиля Нуруллаевна – *кандидат филологических наук, доцент*

Пирназарова Улзипа Толыбай кызы – *Магистрант*

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

**THE ARTISTIC FUNCTION OF THE CHRONOTOPE OF MEMORY IN K.ALLAMBERGENOV'S
NOVEL «THE YEARS WHEN THE RIVER DRIED UP»**

Sagidullaeva Jamila Nurullaevna – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor*

Pirnazarova Ulzipa Tolibayevna – *master's student*

Karakalpak State University named after Berdakh

Tayanch so‘zlar: retrospeksiya, xotira xronotopi, davr haqiqati, ruhiy inqiroz, muallif pozitsiyasi.

Rezyume. Maqolada turg‘unlik davri qahramonlarining shaxsiy taqdiri va ichki psixologiyasini ochishda xotira xronotopining badiiy vazifasi K.Allambergenovning "Daryo tortilgan yillar" romani misolida tahlil qilingan. Romanda xotira xronotopining retrospektiv syujet tuzishda va qahramonning psixologik kechinmalarini ochishda tutgan o‘rni ochib berilgan.

Ключевые слова: ретроспекция, хронотоп памяти, правда эпохи, духовный кризис, позиция автора.

Резюме. В статье на примере романа К.Алламбергенова «Годы, когда высохла река» анализируется художественная функция хронотопа памяти в раскрытии личных судеб и внутренней психологии героев периода застоя. В романе показана роль хронотопа памяти в построении ретроспективного сюжета и раскрытии психологических переживаний героя.

Key words: retrospection, memory chronotope, reality of the time, spiritual crisis, author's position.

Summary. Using K.Allambergenov's novel The Years When the River Dried Up as an example, this article analyzes the artistic function of the chronotope of memory in revealing the personal destinies and inner psychology of the characters during the Era of Stagnation. The novel demonstrates the role of the chronotope of memory in constructing a retrospective plot and revealing the protagonist's psychological experiences.

Kirisiw. Házirgi dúnya ádebiyattanıw iliminiŇ áhmiyetli izertlew baĝdarlarınıŇ biri – bul kórkem shıǵarmadaĝı xronotop máselesi. XX ásirdeŇ basında belgili rus ádebiyatshısı M.Baxtin roman janrınıŇ rawajlanıwı ushın birqansha ilimiy izertlewler júrgizgen hám ádebiyatqa «xronotop» túsinigi (metaforası)n alıp kirgen. Avtor bul túsinikke: «Ádebiyatta kórkem qabıllanǵan waqıt hám mákannıŇ óz ara birligin xronotop deymiz» [2:235] – dep anıqlama bergen. M. BaxtinniŇ bul pikirin basshılıqqa ala otırıp, xronotoptı kórkem shıǵarmanıŇ mánilik orayı dep esaplaymız. Sebebi, ádebiy shıǵarmada waqıt hám mákan ólshemleri dúris berilgen jaǵdayda ğana qaharmanlar obrazı tolıq qalıplesedi hám avtordeŇ tiykarǵı ideyası ashıp beriledi.

Metodologiya. Izertlew barısında rus ádebiyattanıwında M.BaxtinniŇ xronotop teoriiyası [2], ózbek ádebiyattanıwında B.TuraevanıŇ psixologiyalıq súwretlew hám retrospekciyanı beriwde xronotoptıŇ ornı [7], qaraqalpaq ádebiyattanıwında P.Nurjanov hám J.QaniyazovalardıŇ waqıt hám keńisliktiŇ romanlıq oylawǵa (романное мышление) qatnası haqqında [4] ilimiy-teoriyalıq koncepciyaları metodologiyalıq tiykar wazıypasın atqardı. Usı tiykarda K.AllambergenovtıŇ «Dárya tartılǵan jıllar» [1] romanında berilgen qaharmanıŇ ishki keńisligi hám eske túsiwler psixologiyası ilimiy analizlendi. Sonday-aq, tekstlik tallawlar barısında sistemalı-strukturalıq, salıstırmalı-tipologiyalıq hám kórkem analiz metodlarınan paydalanıldı.

Nátiyjeler. Epikalıq shıǵarmalarda kórkem waqıt hám keńislik kategoriyaları jazıwshınıŇ kórkem-estetikalıq niyetin tolıq ashıwǵa xızmet etedi hám shıǵarma syujeti hám kompoziciyasınıŇ kóp qatlamlı poetikalıq strukturasın belgilep beredi.

«Epikalıq shıǵarmalarda kórkem waqıt hám keńislik ádebiyattıŇ basqa túrlerine qaraǵanda jazıwshınıŇ kórkem pikirlewine qarap keńeyip baradı. Epikalıq xronotop kóp qatlamlılıǵı menen parıqlanadı. Iri kólemlı epikalıq shıǵarmalarda jazıwshınıŇ kórkem koncepciyasın júzege shıǵarıw kóp funkciyalı roman xronotopın talap etedi [6:147].

K.AllambergenovtıŇ «Dárya tartılǵan jıllar» romanında xronotoptıŇ birneshe túrleri qollanılǵan bolıp, olar romanda syujet dúziwdeŇ bir pútinligin támiyinleydi. Roman «Qaweterli soqpaqlar» hám «Hújdan isi» dep atalǵan eki kompoziciyalıq bólimnen dúzilgen hám bir tutas «dárya» xronotopına biriktirilgen. Roman syujetinde ótken ásirdeŇ 70-80-jıllarındaĝı «tubalawshılıq jılları» dep atalǵan dáwirdegi adamlardıŇ ruwxıy krizisi «dárya» ashıq keńisligi arqalı sawlelendirilgen. Atap aytqanda, usı dáwirde jámiyette insanlar arasında joytılp baratırǵan joqarı insaniylik pazıyletler (hújdan, iyman, insap) bas qaharman Jalǵas hám onıŇ atası Nazar baǵmǵa baylanısh yad xronotopi (retrospekciya) arqalı ashıp beriledi. RomannıŇ «Qaweterli soqpaqlar» dep atalǵan birinshi bóliminde syujet jelisi bas qaharman JalǵastıŇ yad xronotopi arqalı háreketke keledi. Avtor qaharmanıŇ eske

avtorlıq baslama emes, al eske túsiriwler psixologiyası sıpatında túsindiriledi... Qaharman sanasınıń bunday sáwleleniwı is-háreketlerdiń negizgi waqtın bir neshe kún hám saatlarǵa qısqartıwda múmkinshilik beredi, sonıń arasınsha eske túsiriwler ekranına insannıń pútkil ómiriniń waqt hám keńislikleri keńeyip kórsetiliwi múmkin boladı», – degen teoriyalıq pikirlerge silteme beriledi. Usı teoriyalıq pikirlerge tiykarlanıp, qaraqalpaq jazıwshısı U.Pirjanovtıń «Qarda qalǵan izler...» (1984) povestinde retrospektiv syujet, yaǵnıy bas qaharman Sipatdiyin ǵarrınıń kempiri Palbiykeniń janazasınan keyin bir tún ishinde biyperzentlikte ótkergen pútkil ómirin eske túsiriwi qaharmannıń tragizm hám dramatizmge tolı ruwxıy jaǵdayı hám ishki keshirmeleriniń tereńnen ashılıwına xızmet etkenligin tastıyıqlaydı [5 : 79-80]. Usı kózqarasqa qosılǵan

halda sonı aytıw múmkin, eske túsiriw hám kóz aldına elesletiwler syujetti súwretlewdiń ápiwayı avtorlıq usılı emes, al qaharmannıń ishki keńisligi bolıp tabıladı. Avtor syujettegi obyektiv waqıttı qısqartqanı menen, personajdıń ishki álemindegi waqt hám keńislikti mikroxronotop arqalı keńeytedi.

Juwmaq. Pikirlerimizdi juwmaqlap aytqanda, jazıwshı K.Allambergenovtıń «Dárya tartılǵan jıllar» romanında yad xronotopı avtor ideyasın jetkeriwde, shıǵarmanıń poetikalıq mazmunı (tema, probleması)n sáwlelendiriwde, syujet hám obrazlardı bir oray (“dárya tartılǵan jıllar”)ǵa shólkemlestiriwde kompoziciyalıq xızmet atqarǵan. Jazıwshınıń basqa roman hám povestlerindegi waqt hám keńislik máselelerin úyreniw avtorıń xronotop poetikasındaǵı kórkemlik izlenislerin anıqlawǵa járdem beredi.

Адебиатлар

1. Алламбергенев К. Дәрья тартылған жыллар (роман). – Нөкис: «Билим», 1992.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – Москва, «Художественная литература», 1975.
3. Мурод Мухаммад Дўст. Лолазор (роман). – Тошкент: «Шарқ», 1988.
4. Нуржанов П. Сверяя с народной памятью. Монография. – Нукус: «Билим», 1994.; Qaniyazova J. Sh.Seyitov romanlarında qaharman xarakterin jaratıw sheberligi. – Toshkent, «Impress media» nashriyoti, 2023.
5. Сағыйдуллаева Ж. Қарақалпақ повестлеринде стильлик изленислер (1980-жыллар). – Нөкис: «Qaraqalpaqstan», 2020.
6. Sagidullaeva J., Zinatdinova G. Lirik va epik xronotopning o‘ziga xos xususiyatlari. // Tafakkur ziyosi. 2021, №4.
7. To‘rayeva B. Zamonaviy romanchilikda xronotop poetikasining qiyosiy-tipologik tadqiqi. Filol. fan. d-ri (DSc). ... dis. avtoref. – Buxoro, 2022.
8. To‘rayeva B. Xronotop poetikasining o‘ziga xos xususiyatlari. // FarDU ilmiy xabarlari, 2022, №3.